

SIRDARYO GIDRONIM VARIANTLARI

Jo'rayeva Nilufar Komil qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

1-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada qadimiy Sirdaryo gidronomiyasining tarixiy va zamonaviy, fonetik, leksik va uslubiy variantlari tahlil qilingan hamda ilmiy asoslangan.

***Kalit so'zlar:** toponim, gidronim, variant, o'zgaruvchanlik, adabiy variant, tarixiy variant, fonetik variant, leksik variant.*

ABSTRACT

In this article, historical and modern, phonetic, lexical and methodological variants of the ancient Syrdarya hydronomy are analyzed and scientifically based.

***Key words:** toponym, hydronym, variant, variation, literary variant, historical variant, phonetic variant, lexical variant.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются и научно обосновываются историко-современный, фонетический, лексический и методологический варианты древнесырдарьинской гидрономии.

***Ключевые слова:** топоним, гидроним, вариант, вариант, литературный вариант, исторический вариант, фонетический вариант, лексический вариант.*

KIRISH

Toponimlar (yunoncha - ism, ism) — Yerdagi tabiiy ob'ektning yoki Yerdagi odam tomonidan yaratilgan obyektning tegishli nomini bildiruvchi onimlar toifasi. Toponimlarni onomastikaning bir bo'limi bo'lgan toponimika fani o'rganadi.

Toponimlar orasida turli sinflar ajralib turadi, masalan:

• Oronimlar — ko'tarilgan relief shakllari (tog'lar, qirlar, cho'qqilar, adirlar) nomlari; *Speleonimlar* - tabiiy yer osti tuzilmalarining nomlari;

• Horonimlar - har qanday hudud (viloyat, tuman, shtat) nomlari; *Tabiiy dafn marosimlari* - geografik hududlarning nomlari; *Ma'muriy horonimlar* - siyosiy birliklar va davlatlar nomlari (kratonimlar)

• Urbanomimlar - shaharlararo ob'ektlarning nomlari; *Agoronimlar* - kvadratlarning nomlari; *Godonimlar* - ko'cha nomlari;

• Dromonimlar - aloqa yo'llarining nomlari;

• Oykonomimlar - aholi punktlarining nomlari; *Astionim* - shaharlarning nomlari; *Komonimiya* - qishloq aholi punktlarining nomlari;

• *Gidronimlar* - suv ob'ektlarining geografik nomlari, jumladan: *Gelonimlar* - botqoq, botqoq yerlarning nomlari; *Limnonimlar* - ko'llarning nomlari; *Okeanonimlar* - okeanlarning nomlari; *Pelagonimlar* - dengizlarning nomlari; *Potamonimlar* - daryolarning nomlari;

• *Agroonimlar* ekin maydonlarining nomlari: ekin maydonlari, dalalar va boshqalar;

• *Drimonimlar* (yunoncha - eman, o'rmon, to'qay va onomo - „ism, ism“) — o'rmonlar, to'qaylar, qarag'ay o'rmonlari nomlari .

Albatta, bu variantlarning barchasi ma'lum funktsiyalarni bajaradi. *Gidronimlar* sinfiga mansub *potamonim*, *Sirdaryo* — qadimgi va tarixiy daryo nomi bo'lib, u so'nggi o'rta asrlar va yangi davr musulmonlari tarixiy-geografik adabiyotida eng ko'p tilga olingan *gidronimlardan* biridir. Turfa bitiklarda daryo turli nomlar bilan tilga olinadi: *Seyhun*, *Xo'jand daryosi*, *Shohrux daryosi*, *Shosh daryosi* va *Axsiket daryosi*.

MUHOKAMA

Sirdaryo gidronimining turli fonetik, leksik va uslubiy variantlari tarixiy, ilmiy va badiiy manbalarda o'ganiilgan. Ushbu *gidronim* dastlab Rim tarixchisi *Pliniy* (milodiy 1-asr) asarida “*Silis*” shaklida uchraydi.. *E.Safoeva* va *I.Shoymardonovlarning* fikricha, *silis* “*sarmat*”, “*sar*”, “*sir*” so'zlari asosida tuzilgan bo'lib, ushbu so'zlarning barchasi daryo bo'yida yashovchi “*sart*” qabilasiga ishora qiladi. *Sir* va *Silis* ismlari o'xshash, ya'ni *Sir* — qadimgi saklar tilida *Sirdaryoning* nomi bo'lgan. Bu fikr *P. Baratov* asarlarida ham kuzatiladi. Uning yozishicha, “*Silis*” yoki “*Sir*” so'zlari daryo bo'yida yashagan qabila nomidan olingan”. Shunday qilib, “*Silika*” - “*Sir*” *gidronimning* fonetik variantidir.

Etimologik jihatdan, “*ser*” so'zi O'rta Osiyoning tojik va o'zbek shevalarida “*ser ob*” – mo'l-ko'llik, suvning ko'pligi ma'nosida qo'llangan. Xuddi shu so'z Sharqiy Turkistondan kelgan saqa va so'g'd hujjatlarida “*širā*”, “*šyr*” (“*yaxshi*”, “*yaxshi*”, “*yaxshi*” sifat va qo'shimchalar) shaklida uchraydi.[*Klyashtorny* 1953: 190]

Qadimgi turkiy yodgorliklarida ham *Sir* etnonimi uchraydi: “*Qapgan xoqon turkiy Sir xalqi turk Sir xalqi zaminida ham urug', ham Man [yer] bo'la olmas edi.*” Bundan ko'rishimiz mumkinki, serning etnonim bo'lganligi va u asrlar davomida daryo nomiga aylangan bo'lib, hozirgi kungacha saqlanib qolgan.

Nihoyat, 18-asrning kartografik materiallarida daryo “*Sirdaryo*” (*Surdaryo* - *Sirth Daria* - *Sirdaryo*) nomi bilan belgilangan. (1704 va 1725, 1726, 1727 va 1796 yillardagi bir nechta Yevropa xaritalarida, *Tarix muzeyi* 2019; *Turon* 2008 yil: 215-217; *Geoportal* 2019). G'arbiy Yevropa tarixiy-geografik adabiyotida birinchi marta “*Sirdaryo*” (*Sirdaryo*) daryosi Gollandiyalik tadqiqotchi *Nikolaas Vitsen* “*Shimoliy*

va Sharqiy Tatariya” asarida tilga olingan, uning birinchi nashri 1692 yilda nashr etilgan.

Sirdaryo qayerdan oqib o‘tishiga ko‘ra Obi Farg‘ona (yoki Farg‘ona daryosi), O‘zgan daryosi, Obi Xo‘jand (Xo‘jand suvi), Nahr ash-Shosh (Shosh daryosi), Banokat daryosi deb ham atalgan. Bu nomlar gidronimning lug‘aviy variantlaridir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tahlillardan ko‘rinib turibdiki, daryo tarixda o‘nlab nomlar bilan atalgan. Xususan, yuqori va o‘rta oqimda Yaksart, quyi oqimida Sir (Silis), arab tomondan Sayhun. Hozirda bu nomlarning “Sirdaryo” varianti faol qo‘llanilmoqda. Sirdaryo gidronimi morfemik jihatdan ser etnonimi asosida shakllangan sir va daryo ma’no qismlaridan tuzilgan. Sir so‘zini etnonim sifatida qaraydigan bo‘lsak, gidronimning etimi “sirlar daryosi” otliq birikmasidir. Birikma vaqt o‘tishi bilan sayqallanib, qo‘shma so‘z bo‘lib, undan qo‘shma otga, ya’ni gidronimga aylangan: Sirlar daryosi> Sirlar daryosi> Sirdaryo> Sirdaryo. Hozirgi o‘zbek she’riy nutqida Sir yoki Sayhun gidronimining variantlari ham uchraydi. Xususan, Sirdaryo gidronimining quyidagi uslubiy variantlarini keltirishimiz mumkin.

REFERENCES

1. Кляшторный 1953 — Кляшторный С. Г. Яксарт — Сыр-Дарья // Советская этнография. 1953, 3. С. 189—190. {Klyashtornyi S. G. Yaksart — Syr Darya // Soviet Ethnography. 1953, 3. P. 189—190.
2. Пospelov 2002 — Пospelov Е. М. Географические названия мира: Топонимический словарь: Ок. 5000 единиц / Отв. ред. Р. А. Агеева. 2-е изд., стереотип. М., 2002.
3. Pospelov E. M. World Geographical Names: Toponymic Dictionary. 5000 units / Ed. R. A. Ageeva. 2nd edition, stereotype. М., 2002.} Туран 2008 — Туран на старинных картах: Образ пространства — Пространство образов. М., 2008. {Turan on Vintage Maps: The Image of Space — The space of Image. М., 2008.}
4. Uluqov N, Hamidova K. ABOUT SYRDARYA HYDRONYM VARIANTS. International Scientific Research Journal. Vol. 3 No. 6 (2022)